

Szigeti Jenő

MÁRAI KOSZTOLÁNYIRÓL, MINT A MAGYAR ÍRÓSORS MODELLJÉRŐL

Az irodalomtörténetnek az a sorsa, hogy alkalmanként újraírják és átértelmezik. A múltó idő értékeinket sem hagyja érintetlenül. A fiatalabb irodalomtörténész generáció egyik szép feladata lesz, hogy a 20. századi magyar irodalmat újraértse. Mint mentalitástörténettel bajlódó kutató, majdnem biztos vagyok benne, hogy hamarosan a 20. századi irodalmunk értékrendje is átalakul. Állócsillagok halványodni fognak és eddig háttérbe szorult vagy háttérbe szorított részei az irodalomnak nagyobb fényvel fognak ragyogni. Reményem szerint Kosztolányi prózájára, benne zseniális újságcikkeire is nagyobb fény fog hullani.

Az utóbbi évszázad honi epikájában létezik egy polgári, intellektuális (városi vagy urbánus) vonulat, ami a Hét körének, főként Ambrus Zoltánnak a kezdeményezéseire épül, a Nyugat köréből Kosztolányival folytatódik és elér egészen Ottlik Gézáig át máig. Ezt a felsorolást több-kevesebb sikerrel lehet hosszan folytatni, sok felfedezésre, újraolvasásra érdemes íróval. Márai és Kosztolányi kapcsolatát ezen a körön belül kell vizsgálni.

A másik gondolat, ami megfontolásra méltó, az az, hogy az írók nemcsak részei az irodalomtörténetnek, mint ahogyan a házépítésnek a téglák, hanem minden jelentős írónk önmagának is alkotott egy irodalomtörténetet. Ezeknek a „magán irodalomtörténeteknek” a vizsgálata is fontos feladatunk lenne nemcsak az írói szándékok megismerése szempontjából, hanem művelődéstörténeti tanulságai miatt is. Márai naplójának számomra a legérdekesebb tanulsága az olvasó Márai egyperces észrevételei a magyar és világirodalomról. Az anyag bősége miatt megérné a fáradozást az, hogy megírjuk Márai magyar irodalomtörténetét. Ebben sok kedvenc és nagyon szeretett mellett van két állócsillag: Krúdy és Kosztolányi.

Márai számára sorshatározó tény volt, hogy első, kétségek közt írt zsenijéről, az „Emlékkönyv” című verses füzetéről,¹ amit később sem sokra becsült Kosztolányi „kritikát” írt a nagy tekintélyű Pesti Naplóban.² A verses füzetecske, mely 1918.-ban Kassán jelent meg mindössze 19 verset, valószínűleg Márai kamaszkori verseinek legjavát tartalmazza. A versek születésének körülményeiről, Márai belső kételyeiről sokat tudunk a Kosztolányi hatása alatt született „Zendülők” álcás önportréjából, meg az „Egy polgár vallomása”-ból.³ Nem tudjuk, hogy a füzetecske hogyan került Kassáról Kosztolányihoz, de azt tudjuk, hogy Márai már 1916. július 5.-én Verseg-pusztáról levelet írt Kosztolányinak.⁴

Kosztolányi ezt írta az „Emlékkönyvről”. „Mit írjak még? Elolvastam Márai Sándor kis versesfüzetét is, melyben egy nagyon felkészült fiatal költő jelentkezik, aki alig lehet több húszévesnél.⁵ Meglepően sok érzéke van a formához, melyet a mai nemzedéktől kapott örökbe. Ebben típus. Az újonnan érkezők általában hasonlítanak a tehetséges emberek fiaihoz, a jómódban felnőtt fiatalemberekhez, kik csinosan öltözködnek, nyelveket beszélnek, kellemesek, a küzdés forradalmas salakja és érdekessége nélkül. Később derül ki majd róluk, hogy kicsodák.”⁶

¹ Lőrinczy Huba: Az epikus lírai prológja. Emlékkönyv. In. Lőrinczy Huba: Ambrustól Máraihoz. Válogatott esszék, tanulmányok. 1997. Savaria University Press 1997. 253-166.

² Pesti Napló 1918. ápr. 20. 94. sz. 1-2. Kosztolányi Dezső: Verseskönyvek

³ A Zendülők (1930) inspirálója Kosztolányi két regénye volt „Nero, a véres költő” (1922) és az „Aranysárkány” (1925). Rónai László: Márai Sándor. Bp. 1990. 84. 403. – Szegedy Maszák Mihály: Márai Sándor. Bp. 1991. 153.

⁴ Levelek Kosztolányihoz. (5) Kassák Lajos és Márai Sándor levele. = 7Nap 1980. márc. 22-28. 12. szám 24. old.. Levelek Kosztolányihoz.(Válogatta és bevezette Dér Zoltán) Szabadka, 1985. 25-27.

⁵ Márai ekkor éppen betöltötte a 18. évét.

⁶ Kosztolányi Dezső: Írók, festők, tudósok. Bp. 1958. II. 83

Kosztolányi rövid, pályaindító véleménye azért is érdekes, mert a benne közölt verseken éppen az ő hatása észrevétlen. Bár Márai élete végéig írt verseket, és nem is elhanyagolhatókat, hogy csak a „Halotti beszédre”, vagy a „Mennyből az angyal”-ra gondoljunk, nem lett Máraiból költő. Igaza volt Kosztolányinak, óróla csak jóval később derült ki, hogy kicsoda. De Kosztolányinak ez a pályaindító véleménye bizonyára sokat jelentett számára. Talán nem véletlen, hogy három évvel később, második verseskönyvecskéjét, az „Emberi hang”⁷ címűt, amely műfordításokat is tartalmaz Mécs László,⁸ Gaál Gábor⁹, Komlós Aladár¹⁰ és Szabó Lőrinc¹¹ is ismertette. Márai kialakuló prózájára viszont Kosztolányi gyakorolt jelentős hatást, ezt csaknem minden művén kimutathatjuk. Még nyelvhasználatán is tetten érhető a Kosztolányi hatás.¹² Mesternek kijáró objektivitással, elfogultságtól mentesen ismerteti Kosztolányi könyveit.¹³ A „Válás Budán” című Márai regényt (1935) elsőként Kosztolányi ismertette.¹⁴ Több nekrológot írt a halott költőről,¹⁵ jelen volt a temetésén is.¹⁶ Halálának első évfordulóján is megemlékezett róla.¹⁷ Márai került Kosztolányi helyére a Pesti Hírlapszerkesztőségébe havi 200 pengő fizetésért.¹⁸ Később a Budapesti Szemlében lírai hangvétellő tanulmányt is írt róla, melyben a többi közt megállapítja: „Kosztolányi után nem lehet úgy magyar prózát írni, mint előtte.”¹⁹

Márai tiszteletét, ragaszkodását Kosztolányi örökségéhez jól tükrözi „A szoba” című kis írás, pontosabban „próza epigramma” ami a „Négy évszak” (1939) című Márai kötetben jelent meg.²⁰ Idézzük:

„Estefelé beléptem a halott költő szobájába. Csak egy pillanatra léptem be; valamit magyaráltak, mutattak, felcsavarták a villanyt, át kellett mennem a szobán, ahol élt és dolgozott.

Fél esztendeje halt meg. Kissé már rendetlen volt a szoba. Egyes polcokon megbolygatták a könyveket. A nagy hencsert eltolták a helyéről. Az íróasztalon, az írás száználmasan egyszerű kellékei között, ott hevert a levélmérleg, melyen – egy kereskedő gondosságával – lemérte a napi posta súlyát. Egyszer versei kéziratát dobta a törékeny mérlegre. „Nem nyomnak sokat” - mondta gúnyosan.

A szoba már oszlott, s mégis megtelt volt e kemény és engesztelhetetlen élet kisugárzásával. Szaga is olyan volt, mint egy vegykonyháé, ahol sokáig, évtizedeken át pepecseltek veszedelmes anyagokkal., a bánat kékszín, a gyűlölet halványzöld, a halál tusszerű párlatával. A falon Freud arcképe, Arany János kézírása.

Mindezt csak villanásra láttam. Elképzelttem, hogyan röhögne, ha látna itt, meghatódottan, a „halott költő árva szobájában”. Töltőtolla az asztalon hevert, ahogy

⁷ Kosice. 1921. Glóbus 164. (2) old

⁸ Határszéli Újság (Ungvár) 1922. ápr. 9. 15. szám 1-2.

⁹ Jövő 1922. júl. 9. 159. sz. 9.

¹⁰ Tűz. 1922. júl. 16. 2. sz. 8. old.

¹¹ Nyugat, 1922. szept. 1. 17-18. sz. 1113-1114.

¹² Ifj. Vajda János: Szavak súlya – szavak divatja. Literatura 1938. aug. 15. 188. sz. 311-313.

¹³ Mészáros Tibor: Márai Sándor bibliográfiája. Helikon- PIM. Bp. 2003. 639. 2084. 3021. 3181. 3192. 5294. 5799. 5805. 5991. 5992.

¹⁴ Könyv. 1935 szept. 9. sz. 3-4 (KD = Kosztolányi Dezső)

¹⁵ Kosztolányi Dezső meghalt. Újság 1936. nov. 4. 252. sz. 7. (ugyanaz Kosztolányi címen Napló (Szabadka) 1936. dec. 6. 335. sz. 21.) – Műsoron kívül. Újság 1936. nov. 26. 271. 5 – Kosztolányi Dezső az élő költő. Szemelvények műveiből, életrajza, méltatása. Bp. 1936. Kosztolányi Emlékbizottság kiadása. 40-41.

¹⁶ Pester Lloyd (Morgenblatt) 1936. nov. 6. 254. sz. 6. Leichenbegängnis Dezső: Kosztolányi

¹⁷ Kosztolányi. Pesti Hírlap 1937. okt. 31. 248. 7-8. (Átvette a Kassai Újság 1937. nov. 5. 252. sz. 2.

¹⁸ Nagy szervezkedés a napilapok szerkesztőségében. Előre, 1936. dec. 13. 50. sz. 8.

¹⁹ Márai Sándor: Panoptikum. Budapesti Szemle 262. kötet. 1942. február. 771. sz. 105-114.

²⁰ Négy évszak. Bp. 1939. Révai. 241-242. old

odadobta, mikor elvitték innen, meghalni. A küszöbről visszaneztem a tollra. Nem lepne meg, ha néha írna még valamit”²¹

Ennek a nosztalgikus „Kosztolányi-jelenlétnek” több nyoma is van Márai életében. Például II. Vilmos császár halála kapcsán 1941-ben a Pesti Hírlapnak és a pozsonyi Esti Újságnak a rég elhunyt Kosztolányival, a mesterrel készített egy képzeletbeli riportot.²² De ez a Kosztolányi-motívum a második világháború utáni Máraiból is előbújt.

Márai pályája szempontjából az 1944. év – sorsfordító. Március 19.-én bevonultak a német csapatok, és Márai letette a tollat. Leányfalun várta meg a második világháború végét, de ez után sem találta meg helyét az irodalmi életben. 1943-ben kezd a naplójához. Ebben is lehet Kosztolányi reminisztencia. Márai is gondolkodó, megfigyelő alkat volt. Elég csak a „Négy évszak”(1938), az „Ég és föld” (1942) a „Füves könyv” (1943) sikereire gondolni. Előkészületek voltak ezek a magyar irodalomban egyedülálló napló folyamhoz. Kosztolányi naplójegyzetei is például szolgálhattak.²³ Márai életének ebben az 1948 augusztusáig tartó szakaszában is jelentős volt Kosztolányi hatása. Ezt igazolja ezeknek az éveknek az összefoglaló, életrajzi ihletésű műve a „Föld, föld!”(1972),²⁴amiben egy hosszabb szakasz foglalkozik Kosztolányival.

A háború után a Mikó utcai Kosztolányi házból, ami egy emeletes, talán négy szobás polgárház volt, egy „pépes szemétdomb” maradt. A romok apokaliptikus látványa indítja arra, hogy végig gondolja a magyar író sorsát, helyét, az irodalom értelmét a társadalomban. A honfoglalók „nem hazát kerestek, hanem legelőt. A költők voltak azok, akik a legelőből később hazát csináltak. Mindig a költők csinálnak hazát a legelőből.” (101). „Kosztolányi, mint minden magyar író –itt lenn, a pépes tenyészeten, ami otthonából maradt – úgy táplálta és fertőtlenítette a magyar nyelvet, mint egy járványorvos fertőzéses időben egy nagybeteget” (102-103). Márai szerint a világháború pokla után a nagy kérdés: kinek írnak a magyar írók? Kinek írt Kosztolányi? A válasz nehéz, mert – Márait idézve - „a főnemesség 1867 után már nem vállalta a műveltség-óvó szerepet, legtöbbször úgy viselkedett, mintha az ország hitbizomány és vadászterület lenne. A tolatkodó dzsentri és a szerepéhes-bugris színvonala száználmasan alacsony volt” (106). „Kosztolányi és kortársai még mást értettek az Irodalom címszó alatt, mint akik ma írnak. Számukra az Irodalom még egyszerre volt játék és liturgia, összeesküvés és mesterség, eleusi szertartás és cinkos vérszerződés. Az olvasó arcát már ő sem látta tisztán, de még hitt benne, hogy van valahol” (107). Márai számára a határtalan szorgalommal és kemény elszánással dolgozó író mintaképe Kosztolányi. Ha a társadalom nem is becsüli az írókat, de a tisztas helytállás példamutatóvá teszi életét. Így összegzi a Kosztolányi házat sirató eszmefuttatását: „Itt élt Kosztolányi. Innen indult minden délután a városba (...) Költő volt, szerelmes verseket írt a magyar nyelvhez, Magyarországhoz. Minden nap megajándékozta Magyarországot egy ízes szókötéssel, egy kifejezési árnyalattal, gúnyos vagy patetikus odaszólással. Nem volt tagja semmiféle pártnak. Amikor írt nem számított az osztálynélküli társadalomra, amely majd egyszer megérti...Nem hitt a népben. Csak írt. És csak a házmesterék lakásában érezte igazán jól magát” (114)

Márai számára a polgári lét és a polgári irodalom végső ellehetetlenülésének volt a szimbóluma a lerombolt Kosztolányi ház. Ez az ellehetetlenülés indította arra, hogy elinduljon odüsszeuszi bolyongására, keresve az egyre jobban eltűnő Európát. Naplóiban, emigrációban készült írásaiban vissza-vissza tér a Kosztolányi-sors, mint a magyar író sorsa. Jól példázza

²¹ Ez a kép jól egyeztethető Devecseri Gábor leírásával: Az élő Kosztolányi. Bp. (1945). Officina Knyvtár.80-81.6-8. old

²² A Kaiser Pesti Hírlap 1941 jún 5. 126sz. 5. – Esti Újság (Bratislava) 1941. jún. 7. 152.sz. 4.

²³ Kosztolányi Dezső: napló 1933-1934. A Múzsák Közművelődési Kiadó és a Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp. 1938.

²⁴ Márai Sándor: Föld, föld!...Emlékezések. Torontó (1972). Vörösváry-Weller. A Kosztolányiról szóló rész 99-114.

ezt Márainak 1952. januárjában a Szabad Európa Rádióban elmondott „A magyar irodalom a világirodalomban” című előadása.²⁵ Hiába fordítottak Kosztolányi és íróársai a világirodalomból tengernyi remekművet magyarra, a mi irodalmunk elfogadásában nem serénykedett Európa. „Kosztolányi ’Édes Anná’-ját közöny fogadta Franciaországban, Néró regénye úgyszólván nyomtalanul tűnt el angol nyelvterületen. Kosztolányi e két regényének példája különösen figyelemre méltó. A magyar próza egyik nagy mestere volt ő, ezenfelül irodalmi ezermester, a műfajok titkát, az irodalmi alkotások minden csínját-bonját ismerő alkotó. „Édes Anná”-ját a magyar irodalom úgy tartja számon, mint a regény műfaji követelményei szerint megalkotott, s ezen felül szociális és humánus tartalmában jelentős művet. Néró-regénye jelenetezésében, szűkszavú és mesteri felépítésében a legjobb nyugatin példák hasonlóságát idézi, s ezen felül témája miatt is remélhető volt, hogy érdekli a külföldi olvasót. De Nyugaton mindkét könyvet udvarias közöny fogadta” (35-36).

Kosztolányi meg nem érdemelt feledéséről, külföldi elutasításáról már korábban is elmélkedett Márai. Egy 1938. szeptember 4. –én kelt Vasárnapi Krónikájában Ezt írta: „Kosztolányi Dezső, ez mély és szemérmes magyarságú író elsőrendűen európai szellemű író is volt; Duhamel (düamel) ismerte, eljött a budai kórházba, az európai irodalom nevében megölelni a haldokló magyar író, könyvei megjelentek idegen nyelveken, de ez a nemes, ez a sima, ez az európai próza mégsem jutott el a külföld tudatához. (...) Hol az igazság, kérdezzük keserűen. Nem elég kérdezni; ideje lenne felelni is a panaszokra”.²⁶

Ennek a közönynek az okával egy 1947 tavaszán készült naplójegyzetében is foglalkozik Márai. „A nyelvi magány, a fordítók hánya, mindez nem magyarozza ezt a süket, tragikus sorsot. Valószínűbb, hogy a magyar irodalom legtitkosabb tartalmában – talán nyelvének magányok, gyönyörű, de keleti és távoli nyelvének szellemében valahol, valamiben nem kapcsol a világirodalomhoz.”²⁷

Kosztolányi írásainak szépsége, nyelvének nagyszerűsége a naplójegyzetek számos helyén előbukkan. Néha vitatkozik fordításainak stílusával, például Shakespeare fordítását „sok helyt selypegőnek” tartja, ami nem tudja visszaadni a barokk pátoszt.²⁸ Van amikor novelláinak művész gazdagságára csodálkozik rá „Összegyűjtött novellái” kapcsán.²⁹ Felelevenednek benne a régi, közös emlékek.³⁰ 1954-ben New Yorkban is rá emlékezik naplójegyzetében „Kosztolányi, milyen nagy volt! Simasága, zörejtelenése, ravaszsága, cinkossága, megjátszott és őszinte tébolya, valóságérzéke, szakszerűsége és önkívülete! Legalább annyira volt doctus mint poéta. A kettő mindig csak együtt ad ki teljes egyet – e két elem önmagában torz, hiányos”.³¹

Márai számára Kosztolányi pályája a magyar polgár, az író emblematisz figurája lesz, aki sorsában hordozza azt a nagy tragédiát, ami a magyarság 20. századi sorstragédiája. Európába vágyunk, de Európát nem tudjuk megteremteni itthon.

²⁵ Méhes László – Salamon István (szerk.): Egyszemélyes emigráció. Márai. Emlékek – töredékek. Miskolc 2003. Bibor.17-43.

²⁶ Vasárnapi Krónika Bp. 1943. Révai – Bp. 2005. Helikon 83.

²⁷ Márai Sándor: Napló (1945-1957). 2. kiad. Occidental Press. Washington. D. C. 1958. 41.

²⁸ Márai Sándor: A teljes Napló 1943-1944. Helikon (Bp. 2006). 37.

²⁹ U.i. 42-43

³⁰ u.i. 272

³¹ Márai Sándor: Napló (1945-1957). Occidental Press Washington D.C.1958. 215.